EMLÉKBESZÉDEK

MELYEK

SZAB. KIR. DEBRECZEN VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

MŰKÖDŐ KÉT VETERÁN NYOMDÁSZ

CSONTOS FERENCZ ÉS LÁSZLÓ LAJOSNAK

1874. évi julius 18. napján

TARTOTT

FÉLSZÁZADOS EMLÉKÜNNEPÉLYEKOR

ELMONDATTAK.

DEBRECZEN
NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1874.

MEGNYITÓ BESZÉD

IRTA ÉS ELMONDOTTA:
SZŰCS ISTVÁN
KIR. TÖRVÉNYSZÉKI BIRÓ.

Tisztelt Társaság!

Nem ritkán történik az életben, hogy igénytelen czélból rendezett ünnepélyek fontosságra emelkednek az által, ha nagyobbszerü rokoneszmékkel hozatnak azok kapcsolatba.

Jelenben is ez az eset. – Debreczen város könyvnyomdájának két veterán munkása – mint ilyenek betöltvén 50-ik évét munkás pályájuknak –; a városi lelkes elöljáróság – e nem mindennapi tünemény jelentőségének érzetétől áthatva – örömmel nyújtott segédkezet, a város szolgálatában levő nyomdász társulatnak, hogy ez, félszázadon keresztül hiven mükö-dött két pályatársa jubileumának emlékét vidám lakomával ünnepelhesse meg. – És a társulat, mert hitte, hogy az ügy – melynek ő szolgálatában áll – nem magánérdekü; bár szerény körülményeinél fogva, nem teheté is az öszves nagy közönséget, ez ünnepély részesévé; óhajtott legalább többeket megnyerni ez örvendetes jelenet tanui gyanánt.

És hogy a társulat nem csalatkozott hitében, tanusitja ezt az itten szép számmal egybegyült fényes közönség, tanusitják azon legkülönbözőbb állású, és foglalkozású, életmódjukra, tár-sadalmi és politikai meggyőződésükre nézve egymástól eltérő férfink, kiket e körben tisztelni szerencsések vagyunk, kik örömest hagyák el hivatali foglalkozásukat, üzletüket, irodájukat, mühelyöket, ekéjöket, csakhogy megjelenésökkel beigazolhassák, hogy mindnyájan birnak felfogásával ez ünnepély jelentőségének, ez ünnepélynek, mely e nyári idény alatt megtartott ily nemű öszvejövetelektől már csak abban is különbözik, hogy itten nem annyira anyagi, hanem inkább szellemi élvezetek kinálkoznak.

De hogy mik legyenek hát azon rokon-nemü eszmék, melyek ez igénytelen ünnepélyt, a fogékony keblüekre nézve érdekessé, és vonzalmassá képesek emelni? – e kérdés megoldását én következőkben vélem feltalálhatni.

I.

Democrata irányú áramlatokkal teljes korunk egyik legdicsőbb vivmánya az, hogy mai időben a munka – már az, akár mint tudomány a homloknak, akár mint üzlet az arcznak, akár pedig mint kézmü- és gazdászati ipar, a kéznek redőiben nyilatkozzék – napról-napra magasb fokára emelkedik a becsülésnek. – Igaz ugyan, hogy a szorosan ugynevezett tudomány, régibb időkben sem panaszkodhatott a miatt, hogy legalább az értelmesb, és müveltebb osztályuak előtt, a maga érdemlett méltatásába ne részesült volna. – Ámde csak a természeti tudományok cultiválása által gyakorlatiassá vált uj kornak lett feltartva azon dicsőség, hogy általánosan felismertessék azon igazság, miszerint minden nemzet, saját jól értett érdekében cselekszik, ha a szorosan úgy nevezett tudomány mellett, a kereskedésnek, a kézmü- és gazdászati iparnak is megfizeti a hálás elismerés adóját. – Igen is – tisztelt társaság! – A mai világ nem érzi már indittatva magát az ősöktől öröklött puszta czimek s magas hivatali állomásoknak – ha azok személyes érdemekkel is kapcsolatban nincsenek – megbámulására, de sőt kit-kit – mennyi annak belértéke – csak annyira becsül: s kit-kit csak annyira itél figyelemre érdemesnek, és számba vehető tényezőnek, mennyi productiv munkaerővel járul az, az emberiség közérdekeinek gyámolitásához.

Midőn azonban én a munka becséről elmélkedem; nem felejtkezhetem el, fájdalom! arról is, hogy mai napig sem pusztult még ki a társadalom ép testén élődő parasyt növények azon faja, kik a fáradság nélküli, és könnyü élet utáni kórságtól gyötretve, a minden áron meggazdagodás iránt felfokozott szenvedéllyel vetik a szédelgések kábitó örvényébe magukat, és hiszelékeny polgártársaiknak bizalmával lelkiismeretlenül visszaélve, azok boldogságának romjain épitik fel álszerencséjök mulékony légvárát. – Az erkölcsi világ rendét hatalmas kezekkel intéző Nemezis azonban – mely nem hagy egy vétket sem büntetlenül – ő reájok nézve sem késik méltó bosszújával, és hóhalmon épült boldogságuk nagy hirtelenséggel lelohasztása közben sulyosan megérezteti velök, hogy hasonlók lettek a hullámokhoz, melyeket a szél magasra emel, hogy rövid pillanat mulva, természetes szinvonalára sülyedjenek vissza, hitvány semmiségüknek.

Nagy szerencséje a világnak, hogy visszatetszéssel fordul el a közvélemény, a letünt hűbéri korhadt intézmények eme utó-árnyaitól, – ezen gyászvitézektől, kiknek romlott keblük és nemtelen szivükön felül, hibájuk azon balga előitéletben is találja magyarázatát, hogy a becsületes szegénységet szégyenitőnek, a dolgozást pedig lealázónak hitték magukra nézve.

Tisztelt társaság! Azon itélet, mely az édenkertből lett kiutasitása alkalmával Ádám apánk fejéhez e szavakban méretett: *„Arczod verejtékével egyed kenyeredet”* kibeszélhetlen áldást tartalmaz magában az emberiségre nézve. – Ez által lett ugyanis megajándékozva az emberi nemzet ama legdrágább kinccsel, hogy önboldogságának – Isten segedelme és a kedvező körülmények hozzájárulása mellett – önmaga lehessen megteremtője. – Igenis, az önmunkásságból, az egyszerüséggel párosult takarékosságból, és ez uton becsülettel szerzett vagyonra nemesen büszke önmegelégedéssel gondolásból árad ki, mint legtisztább kutfőből, minden önérzetes emberre nézve, a szellemi, és anyagi jólét kiapadhatlan forrása, s onnan erednek minden családi és polgári erények, melyek által habár közvetlenül csak egyeseknek, és családoknak látszik is megalapulni boldogsága, de közvetve a társadalom biztositása, s az államok felvirágoztatása is hathatósan segittetik elő. – És ez az oka, hogy a munka méltánylása nemcsak a közvéleményt képező nagy közönség által ápoltatik, hanem a társadalom magasb köreiben is rokonszenves az. – Közösen van mindnyájunk előtt tudva, hogy magok az uralkodó fejedelmek is, rendszerint a kézműiparnak egy, vagy más nemében kellő jártasságot szoktak szerezni magoknak. – Irva hagyatott: miszerint I-ső Leopold császár és magyar király nője Eleonóra, mindennap imádkozott jóltevőiért. – Kérdeztetvén, hogy kiket ért azok alatt? – felelé: „alattvalóimat kik engemet saját munkájokkal táplálnak.” – Azt meg épen csak mostanában volt alkalmunk hirlapokból megérteni, hogy az angol kormány jelen tagjai közzül három: Disräeli, Derby és Salisbury f. évi junius 27-kén lettek mint tiszteleti tagok a londoni szabó-czéhbe felvétetve, és a mi e felavatásnak megadja fontossági zamatát, – a felavatottak ketteje beszédet is tartott, szólván Disräeli azon pártnak, melyhez ő tartozik – jelentőségéről, – Derby pedig az európai békéről, melynek fentartása Angliának kötelessége.

A munka azonban megkülönböztetett becsülésre csak az esetben számolhat, ha szakbeli alapos ismereteknek, és gyakorlati jártasságnak évek hosszú során beszerzésével jár karöltve. – Tapasztalásból tudjuk ugyanis, hogy nincs az életben egy mesterség, vagy bármi haszonhajtó foglalkozás is, mely bizonyos előkészületet, s az előkészület elsajátitásában kitartó, és ernyedetlen szorgalmat ne igényelne. – Fürge iparos, és kereskedői tanonczból lesz az ügyes segéd, ebből ismét a szakmájában jártas főnök. – Tanulni szerető gyógyszerész gyakornokból válik az ügyes gyógyszerész, miként szemfül gazdasági gyakornokból a gondos gazdatiszt. – Szorgalmas, és tanulmányozásban fáradhatlan joggyakornokból lesz idővel a kitünő bíró, keresett ügyvéd, és nem ritkán a nyakas, és furfangos prókátor is. – Mi több, öreg béres sem lehet, ki elébb kis béres ne lett volna.

A kellő előkészülettel megkezdett munkának ernyedetlen béketüréssel, folytonosan utána látó szorgalommal, lelkiismeretes hűséggel, és szivós kitartással is kell folytattatnia.– Pedig szomorú! de igaz, hogy vannak munkások, úgy a tudomány, mint üzlet és ipar körében, kik csak bitorolják, nem pedig cultiválják választott szakmájok terét. – Hány munkása lehet például a tudománynak, kik a helyett, hogy tanuló szobájukba elvonulva, a tudni valók tág birodalmát tűznék ki átvirasztott éjeken keresztül, behatóbb búvárlásuk, és kutatásuk feladatául, könnyebb végét választva a dolognak, rokonérzelmü szövetségeseikkel közreműködve – mint hajdan a gallusok a Capitoliumba – ők is egymás vállain emelkednek fel a hirnév, és csodáltatás ragyogó Pantheonába? – Hány munkása lehet a hivatali foglalkozásnak, kik a helyett, hogy az eléjök tüzött körben, állomásuk becsületes hűséggel betöltésére szoritkoznának; érdem, vagy sorrend szerint bekövetkezhető előléptetésök idejét bevárni sokallván, nádszálként hajló derekuk segedelmével, kegyuraik előtt szolgalelküleg meghunyászkodva, önérzetök és jellemök árán kapaszkodnak fel a hivatali fokozatok sikos lajtorjáján, megfelejtkezve arról, hogy ilynemü eljárásuk közben hasonlókká lettek azon kéményseprőhöz, ki annál szurtosabb lett, mennél magasbra kúszott fel a kéménynek felfele mindinkább keskenyebb teriméjüvé vált torkolatán. – Végre, hány nyegle kereskedőt, hány nyegle iparost nem mutat fel a mindennapi élet, kik szilárd üzlet folytatás, s alkalmas áruczikkek előállitása helyett, reklám csinálás és csalogató czégek fitogtatása, és kibigyesztése által szerzik meg, más jobbak felett nem érdemlett szerencséjüket. – Igen természetes, hogy az ily fajta embereket, habár kénytelen is élelmeseknek elismerni a világ, de még azért, hogy nagyobb az ő szerencséjök, mint becsületességük, teljességgel nem választja tisztelete tárgyaiul. – A nagy közönség – ha hagyta is magát rászedetni egyszer, de többször magával játékot üzetni nem engedvén, ösztönszerü érzékkel bir felismerésében választott embereinek, kiknél folytonos munkakedv és kitartás mellett, szilárd jellemet, szeplőtelen becsületességet, tolakodni nem vágyó szerénységet, kellő müveltséget, magán- és közügyek iránti meleg érdeklődést, s minden teendőkben megbizhatóságot fedezett fel. S az ily választottak aztán nem is mulasztja el minden rendelkezése alatti tisztességgel megjutalmazni, éspedig annál kitünőbben, minél inkább előítélettől mentés az államintézmény, honfiainak a közügyek kormányzására elválasztásában. Igy látjuk Debreczen város története régibb idejéből, hogy nyomdai művezetőből Miskolczi Ferencz városi tanácsnokká, Kerekes Mihály és Baik András asztalos mesterekből, Bitzó István és Vigkedvü Mihály pedig kereskedőkből választattak el a város főbiráivá. – Még szembeötlőbb példáit látjuk a fennebbi állitás igazságának, az észak-amerikai szövetséges államok történetében. Franklin nyomdász volt Philadelphiában, – Clay molnár Kentuckyban, – Douglas földmivelő Tenesseben,– Lincoln favágó Illinoisban, – Johnson szabó Marylandban, – Banks tábornok gyapot-fonó volt Ohióban, és mindnyájan nagy emberek lettek hazájukban, mert kitűnő müveltségük mellett folytonosan dolgoztak, és ritka becsületességöket semmi szin alatt árúba nem bocsátva, nélkülözni, türni, szenvedni, tudtak. – A ki nem próbálkozott meg az élettel, az maga sem tudja önmagáról, hogy ő mennyit ér? ugyan hogy kivánhatná hát másoktól, hogy őt kiemelve respectálják?

Csakis az ily értelemben vett munkásokra vonatkozólag fordulhatnak elő oly lélekemelő jelenetek, milyenek kettejét elmondandó leszek. – Johnson András előbb alelnöke, majd Lincoln halála után volt elnöke a szabad amerikai egyesült államoknak, Washingtonban többek között egy izben nagyszerű beszédet tartott, előadván, hogy politikai pályáját tanácsnokságon kezdette meg, s a kormányzat minden fokán áthaladt. – Egy hang a tömegből igy szólott közbe: „még a szabóságon is.” – E czélzatos gúnyt nem vette rosz néven Johnson, sőt ügyesen fel tudta használni, igy folytatva félbeszakitott beszédét: „Egy ur ott azt mondja rólam, hogy szabó voltam, – ne higyje azonban, mintha boszantana, mert nekem mint szabónak is szilárd hitelem volt, a mennyiben mindig tartottam magamat a kitűzött időhöz, a megrendeléseket pontosan teljesitettem, s becsületes munkával számoltam be.”

A másik nagyszerű jelenet pedig Angliában történt. Midőn t. i. Brotherton János salfeldi képviselő a parlamentben a 10 órai munkaidő kiszabása végett beterjesztett javaslat feletti vita folyamában, benső lelkesedéssel ecsetelte, hogy mennyi kellemetlenségen, s fáradtságon ment ő keresztül, mig gyermekkorában egy gyapotgyárban tanonczkodott, s előadta, miszerint még akkor fogamzott meg kebelében azon elhatározás, hogy ha valaha szerit teheti, a munkás osztály sulyos helyzetén javitani törekszik: – sir Graham Jakab régi ős angol nemes felemelkedvén rögtön székéből, a ház kitörő öröm-nyilatkozatának kiséretében jelentette ki: hogy ő még nem tudta eddig Brotherton ur közönséges polgári származását, de mostantól fogva még büszkébb, mint volt azelőtt hazája alkotmányára, s a képviselőházra, elgondolva azt, hogy egy alsóbb származásu egyén, érdemeinél fogva, az ország született nemességével egy helyen, egymás mellett ugyanazon jogot gyakorolhatja.

II.

Ha ekkint a közelebbi értelemben vett munka érdemes a becsülésre: önként következik, hogy a nyomdászati körben teljesitett foglalkozás is annyival inkább méltó elismerésünkre, mennyivel nagyobb horderejü az ügy, melynek érdekében az történik. – A világ minden hóditói összevéve nem mutathatnak fel annyi vivmányt, mennyit kitüntetett Guttenberg, midőn a könyvnyomda feltalálása által, a sötétség birodalmát meghóditotta a világosságnak.

Korunk anyagi iránya szerfelett érdekesnek találja észlelését annak, hogy a gépek használata által mennyire gyorsittatik az ipartermékek előállítása. – Kéjtelve szemléljük például, hogy egy ember most bizonyos idő alatt annyi gyapot-fonalat sző meg, mennyit 400 ember tudott megfonni 1796-dik évben, mikor Arkwigt az első szabadalmat a gyapot-fonásra kapta. – Különös élvezettel látjuk, hogy egy ember most gép segélyével több lisztet állit elő, mint 100 év előtt 150 ember, és hogy egy nő egy nap alatt annyi csipkét készit, mennyit 100 év előtt 50 sem készitett meg, s végre, hogy egy pánczélozott hadi-hajó annyi erővel halad, mennyi azelőtt 42,000 ló ereje volt.

A mily gyorsaságot az ipartermékek előállitására nézve, a gépek feltalálása teremtett az anyagi életben: nem kevesebb gyorsaságot varázslott elő, a gondolatok és eszmék terjesztésére nézve a könyvnyomda feltalálása a szellem világában. – Mint a gyorsirás művészete a közönséges irásmódhoz, mint a gőzmozdony haladása, a közönséges szekér döczögéséhez, vagy mint a villany-távirda sebessége, a rendes postai közlekedéshez; oly arányban áll a gondolatoknak és eszméknek sajtó utján előállitása ugyanazoknak kéziratos közléséhez. – A mely eszme és gondolat kézirat utján, csak parányi olvasó körben mozoghatott eddig-elő, ugyanez, sajtó utján kinyomatva, millióknak juttathatott nagy hamarsággal tudomására. – Azon világ-esemény, mely az emberi értelem fejlődésére nézve a könyvnyomda létrejötte által bekövetkezett, – vibratióival behatva mindenüvé, hova csak a keresztyén hit, és ennek kiséretében járó civilisatio melegitő sugarai elterjedtek – minden kigondolható irányban uj fordulatot, uj pezsgést adott az emberi ész munkásságának, és előbbi időkben nem észlelhetett mozgalomra ébresztette a szunnyadozó szellemi és anyagi erőket, ugy annyira, hogy a létrejött sajtó, habár nem egyedüli is, de mindenesetre – egyik főtényezője volt a majdan bekövetkezett időkben a gőz alkalmazásának, a gépek okszerü használatának, s a pénzforgalomnak a bankok folytán előállitott gyorsitásának is.

De hagyjuk oda a könyvnyomda feltalálásának anyagi szüleményeit, és szoritkozzunk egyedül a szellemi előnyökre, mik az emberi nemzet közmüvelődésére a sajtó utján háramlottak. – Eltekintve attól, hogy a jó és hasznos könyvekbőli oktatás utján emelkedik ki az állatiság köréből az ember, a mennyiben erkölcse szelidül, szive nemesedik, izlése finomabb irányt

nyer, értelme felvilágosodik; nem-e okos, és czélszerü könyvek olvasásához fordul – a kenyér-kereset fárasztó gondjaiban elfásult kedély? – nem-e oda folyamodik minden nemes sovárgás valahányszor vigaszt, biztatást, hitet, meggyőződést kelletik neki az életben tapasztalt csalódások, keserüségek, csüggedés és kételyek ellenében keresnie?

Mi pedig illeti a szinte sajtó utján létesülő hirlapirodalmat; a hirlap nem-e óramutató a nemzet életében, – hajnalcsillaga a világosság napjának, izzadó munkása a jövőt előkészítő jelennek, élesztő fuvalma a rejtekben csillámló szellemszikráknak, magasztalója az erénynek, korholója minden nemtelennek és aljasságnak, őre a jogszerüségnek, reményhorgonya a szenvedőnek, zászló, mely körül szellemi tábort ütnek, kiket egyenlő elvek vezetnek, s kiknek sziveikben egyenlő érzések honolnak? S a hirlap továbbá nem-e tanszék, hol minden teendő megbeszéltetik, hol a nemzeti élet minden lüktetése nyilvánul, minden szükség és hiány, valamint a sorrend is, melynélfogva a bajon lehessen segitni – előterjesztetnek s megvitattatnak?

Midőn azonban ily áldásosnak tünik fel a sajtó az emberiségre nézve; szabadságot veszek magamnak egyidejüleg kifejezést adni azon nézetnek, mellyel én a sajtó szellemi munkásai irányában vagyok.

Tisztelt társaság! szerintem, okos ember hogy nyelve oly igét ne ejtene, mely ő-neki bút szerzene: háromszor is meggondolja előbb a szót, mielőtt azt ellebbenni hagyná ajkairól. – Igy az irónak is ugyancsak jól meg kell rágnia pennáját, mielőtt papirra vetne sajtó alá berendezett eszméit és gondolatait. – Ám csipkedje a sajtó nevettető humorával a dőrék hiuságát, lebbentse szét a fátyolt az áltekintélyek bitorlott reputatiójáról, és a közérdek ellen titokban fondorkodók utálatos cselszövényeiről; ám ostorozza a közérzület és népjogok ellen vétkezők merényletét, mutasson rá a haza, a nemzet és emberiség ellen szép szin alatt mérget készitők kajánságára; ám legyen hű tolmácsa a nemzet örömeinek, viszhangja fájdalmainak; ám ünnepelje meg kegyelettel a haza szent ügyéért elvérzett, s roncsolt szivvel, tört kebellel kidőlt derék honfiak emlékét; ám könyezze meg borongó érzések közt az idegen éghajlat alatt keblükben a hontalanság emésztő fájdalmával, bolyongó kibujdosottak szerencsétlen sorsát. – De óvakodjék mindenkor a vallás, az erkölcs és a családi tüzhely szentélyeibe avatatlan kezekkel benyulástól; óvakodjék a szenvedélyeknek a társadalom századok óta fenállott – és észjog által is helyeselt – intézményei, s az államalkotmány elleni felzaklatásától; – óvakodjék a haza és emberiség közszolgálatában hosszu évek során próbált hüséggel müködött, és jogos elismerésben s tiszteletben álló derék polgártársak igazolatlan gyanusitásától, annyival inkább azoknak sárral dobálásától; és az adott viszonyokat, s a körülményeket okosan számba vevő tapintattal járuljon a közügyek reformjának nagy munkájához, s általában véve, méltóságos magatartásával vivja magának ki azon tiszteletet, mely minden jóra való sajtónak meg is adatik; s legyen minden sajtó hasonló a szabad angol nemzet sajtójához, melynek rettenetes hatalmát Nagy-Brittania világhirű szónokainak egyike, következőkben ecseteli: „Adjatok nekem – így szólt 1810 február 6-kán Sheridán – adjatok nekem sajtószabadságot, s én annak árán átengedek a ministernek árúba kapható felső házat, megvesztegethető, és szolgalelkü alsó házat, teljesen szabad kinevezési jogot, a ministeri befolyás egész áradatát; átengedek minden hatalmat, melyet neki állása kölcsönözhet, engedelmességet vásárolnia, s ellenszegülést megtörnie; s én csupán a sajtószabadság fegyverével mégis csüggedetlenül kiállok vele sikra; megfogom az általa emelt hatalmas épületet, ama még hatalmasabb géppel támadni, a megvesztegetést lefogom magasságáról rázni, s oda takaritom a visszaélések romhalmazához, melyek oltalmukat tőle várták.”

***

És íme ezek – tisztelt társaság! – körülbelől ama nagyobb fontosságu eszmék, melyek szerintem, ez egyszerü ünnepély alkalmából elménket foglalkoztathatják. – S ezzel szerepem végére járt. – De mielőtt elhallgatnék, s helyemet azon tisztelt férfiunak – ki Debreczen város

könyvnyomdája történetét fogja megbeszélleni – átadnám; legyen szabad hozzátok, e városi könyvnyomda két veterán munkása! pár szót intéznem. – Ugy vélelmeztetik – joggal-e vagy alap nélkül? nem vitatom, de bizonyos az, hogy ugy vélelmeztetik – mintha a könyvnyomdai foglalkozásnál mellőzhetlen ólom-méreg sokkal ártékonyabban hatna a nyomdász physicumára, mint sem hogy hosszasabb életidő megérésére számolhatna az. De ime! e balhiedelmet tényleg megczáfolva, az égi jóság, egészséges testtel, vidám kedéllyel juttatott el titeket 50 nem üres számú, hanem mindig becsületesen teljesitett munka közben lefolyt évek örömünnepéhez. – Nem voltak ugyan a viszonyok alkalmasok és kedvezők arra nézve, hogy ti e hosszú évek során akár hirnévnek, akár nagy vagyonnak lehettetek volna osztályrészeseivé. – Azonban ugy tetszik nekem, mintha végig kisérhettem volna szerény éltetek folyamát, mely közben ti, az irás szavaival gyakorta igy fohászkodtatok fel a minden jók adójához: „Nem kérek tőled gazdagságot, azonban nagy szegénységgel se látogass meg engemet óh Uram! táplálj engemet sorsomhoz illő eledellel és öltözettel.” Ugy tetszik nekem, mintha a ti éltetek folyásában is érvényesülni látnám igazságát amaz állitásnak: miszerint nincs az életben állomás, melyen ember – ha akarja – fel ne tarthatná önérzetét és emberi méltóságát. – A monda szerint, Sady – hires persa költő – egykor az isteni gondviselés ellen morgolódott. „Miért imádlak” – úgymond – „óh Mindenható! ha meztelen lábbal jártatsz, midőn a tégedet tagadó, és engemet elnyomó schah, magas és fényes bagdádi palotájában biboros zsámolyokon, és divánokon nyújtogatja ambrával itatott papucsokban pihenő lábait?” – A mint igy szól, ime az ablakjának által irányában épült moschenak ajtaján szeme láttára kiindul sántikálva, egy mankókon nehezen haladó ember, kinek lábai nem valának, s ki azt köszönte meg a moschéban a mindenhatónak, hogy az legalább czombjait meghagyta neki.– „Nem a schahhal, hanem a mankóssal fogom ezentúl magamat egybehasonlitani,“ – felszólalt Sady. – Igen is Uraim! sorsunknak más, még nálunknál nehezebbet emelők sorsával egybevetése szüli bennünk a megnyugvást és megelégedést, minél pedig a földi életnek nincsen drágább kincse. – Mi mindnyájan midőn kijelentjük, hogy láthatástok alkalma nekünk élvezetes, s emléktek kebleinkben maradandó leszen; óhajtjuk, hogy az igéret évei – melyek még számotokra feltartvák – legyenek rátok nézve zavartalan öröm, és békesség esztendei!

Tisztelt nyomdász társulat! A könyvnyomdának – mely által Debreczen város 314 év óta e magyar alföld közművelődése érdekének teszen nem csekély szolgálatot – ti vagytok ez idő szerint anyagi munkásai! Szerény az ellátás, mely részetekre fáradságos munkátok dijjazása fejében teljesittetik.– Azonban a közszolgálatban müködő jóravaló ember, szüntelen szemei előtt tartja, mit a csatára induló spártai katonának, – midőn ez azt kifogásolná, hogy rövid a kardja – hős vezére, a csüggedést bátorító im e szavakban felelt: „Told meg fiam! egy lépéssel.” – Igy minden becsületes hivatalnok, ha nem csupa zsoldosnak kiván ő tekintetni, fizetése kicsinységét felsőbbjeinek bizalmával szokta megtoldani, s ennek mint legdrágább kincsének fényköréből meritve lelkesedést, önfeláldozó buzgósággal teljesiti kötelességét. – E szellem tartja fel mindig az államokat, melyekben a kiszabott évi fizetésnél a felsőbbek, s illetőleg polgártársak bizalma feljebb becsültetett. – De különben is ti nyomdász bajtársak! ne felejtsétek el, hogy Debreczen városnak állotok szolgálatában, azon nagy közönségnek, mely hü szolgáinak fáradozását, mindenkor méltókép szokta jutalmazni.

Midőn Angolország nagy emlékü egykori uralkodója Erzsébet királyné kenilsworti utjában Coventryn utazott keresztül, a városi hatóság egy erszényben 100 fontot nyujtott át a felséges asszonynak 1565-dik esztendőben. – „Szép!” – mondá a királyné. – „Ennél több is van az erszényben” – megszólalt a város mayorja. – „S mi lehet az?” kérdé a királyné. „Felséged alattvalóinak szive” – lőn a válasz.

Igy ti is érdemes nyomdászok! – évenkénti fizetésteken felül, biztositva lehettek e város irántatoki folytonos jó indulatáról, valameddig becsülettel feleltek meg hivatástoknak. – Legyetek ugy öszvesen, mint közelebbről e nyomdát, a sajtóművek kiállitása tekintetéből az

izlésnek és csinnak eddig nem észlelt magaslatára felemelő derék ügyvezetőtök is megáldottak! De legyen megáldva Felséges urunk királyunk oltalma alatt az alkotmányos magyar kormány gondozása mellett békességet élvező magyar hazánk! közelebbről e népes Debreczen város öszves közönsége! s ebben annak mostani lelkes előljárósága, kik e város kormányával megbizatva, a közönség jólléte elősegéllését ismerik kedves kötelességöknek.

Többire tisztelt vendégkoszoru! midőn én Önöket mindnyájukat, s köztük azon hölgyvilágot is – kik nélkül e társaság ugy nézne ki, mint az esztendő tavasz nélkül, s a tavasz rózsák nélkül – szivem teljéből üdvözlöm: megjelenésükért a nyomdász társulat nevében hő köszönetemet kijelentve, az ünnepélyt ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

ALKALMI BESZÉD

IRTA ÉS ELMONDOTTA:
RÉVÉSZ IMRE
TUDOR, REF. LELKÉSZ.

A DEBRECENI NYOMDÁSZAT ELSŐ KORSZAKÁRÓL

Igen tisztelt Gyülekezet!

Dicső, magasztos dolog, nemes pályán félszázadon keresztül munkálni, küzdeni, s látni hogy miként tünik el mellettünk s velünk nyilsebességü folyam módjára az idő, ragadva az élet örömvirágait és vérző töviseit egyiránt; látni, hogy a félszázad, mely mig előttünk vala, nem vólt más, mint egy sötét köddel boritott, felvehetetlen s megmérhetetlen táj, most, midőn hátunk megett van már, miként olvad öszve egy alig felvehető pontocskává!

Azonban, az ily félszázados ünnepélyek értékét és tanulságos vóltát, nem csak a szünetlenül rohanó és mégis véghetetlen idő s a rejtelmes élet feletti elmélkedés adja meg, hanem sokkal inkább, *magára azon pályára való tekintet*, amelyen az ünnepélyesen emlegetett félszázad eltölt.

Nekünk tehát most. a nyomdászatról s épen a debreceni nyomdászatról kellene kiváló mértékben megemlékeznünk, éspedig anyival inkább, mert elmulasztottuk ezt megtenni egy sok tekintetben alkalmasabb időponton, – 1861-ben t. i., amidőn épen három százada telt le s negyedik százada következett bé annak, hogy Debrecen városában a könyvnyomdászat megmérhetetlen fontosságu nemes müvészete, e városnak s az egész magyar hazának és nemzetnek valódi diszére és igaz javára munkálkodni elkezdett. Ah de nekünk, nem vólt időnk és kedvünk megemlékezni erről 1861-ben, akkor, amidőn hazai s nemzeti életünk mezejét, egy jobb korszak reményvirágai boriták be, mellyek felett tavaszi dalként gyakran fel-felhangzott a szózat: *„Hazádnak rendületlenül légy hive óh magyar!”* A virágok nagy részben lehervadának, a szózat elnémult, s csak néha-néha hangzik még fel, mint bús ősszel a költöző darvak hangja a magasból. Sok szép remény meghiusult, sok szilárd számitás romba dőlt, sok minden változott a közelebb letünt évek alatt épen városunk kebelében is; – de a nyomdászat tisztes vén művészete, ifjui erőben fenáll, virágzik és munkálkodik közöttünk éjjel és nappal; szerényen, csendesen, de rendületlenül és hiven. Legyünk tehát mi is hivek ő iránta s vessünk legalább egy-két ünnepélyes pillantást az ő multjára! – Egész multját rajzolni azonban, a debreczen-városi nyomdászatnak, csak néhány fővonásban is igen nehéz és terjedelmes munka lenne. Legyen tehát elég ezuttal városi nyomdászatunknak csak kezdetét és első korszakát tüntetni fel, lehető történelmi világitásban. Maga ez is elég gondot ád; mert fájdalom! miként egyházi és nemzeti müvelődésünk, ugy épen a debreceni nyomda története felett is, a kérdéses korszak igen sok pontján, folyvást sötét homály borong még.

***

Debrecen városában a legelső könyvnyomtató, egy tisztes emlékezetü derék tudós magyar reformátor *Huszár Gál* vala. Tehát épen egy pap, egy lelkipásztor! Miképen történhetett ez? Ez csak onnan lőn, mert a mint közönségesen el van ismerve, általában a reformátzio, és annak hősi vezérei a reformátorok adtak a nyomdászatnak, oly korszakot alkotó lendületet és nagyszerü elterjedést, milyet az, aránylag sem az előtt sem azólta soha nem nyerhetett. – Azt

mondja Luther a lángeszü reformátor, hogy „a könyvnyomtatás a *summum et postremum donum*, azaz a legfőbb és utolsó ajándék, amellyel az Isten az evangyéliom ügyét tovább terjeszti, – ez a könyvnyomdászat – ugymond – az utolsó lángfellobbanás e világ tüzének végső kialvása előtt."[1] Igenis, mert a reformátzió korszaka, oly megrenditő rázkódásokkal, anyi vésszel és fájdalommal, oly óriási és oly viharos szellemi forrongásokkal vólt teljes, miszerént bátran állithatjuk, hogy az önlétéért küzdő ős keresztyénség korszaka után, az európai emberiség életlevegője oly villanyos és égi háborus, élettengere oly szélvészben és viharban hánykódó nem vólt soha, mint a reformátzió korában. Nem csuda tehát, ha sok jámbor lelkek, ösmerve az evangyéliomból ama nagyszerü vonásokat, amelyekkel Jerusalem végpusztulásának és a világ végének elközelgetése rajzolva van, azt hivék, hogy a reformátzió korának rettenetes forrongásai és rendkivüli vészei, a világ végének közelgetését jelentik. Ezen véleményt fejezi ki az idézett szavakban Luther is, s mily szép az, midőn azt véli, hogy e világnak nemsokára kialvó tüzéből, az utolsó lángfellobbanás a könyvnyomdászat; mily örök igazságot tartalmaz azon eszme, hogy amidőn majd ezen utoljára fellobbant láng, a könyvnyomdászat is kialszik, akkor már, végső, halálos sötétség fog borulni a földi világegyetemre. Mily szép és dicső az, hogy a reformátorok ezen utoljára fellobbant lángról, ujabb meg ujabb szövétnekeket gyujtának, vagyis a könyvnyomdászatot, a reformátzióval együtt több országokba bevitték, megalapitották és szétterjesztették.

Hazánkban már 1470 táján, működött ugyan Budán egy nyomda, az olasz földről behitt Hess András vezérlete alatt; de e nyomda egypár év múlva már elenyészett s müködésének oly kevés nyoma maradt fen, miszerént nem csuda ha e jelenséget, hazai nyomdánk történetében, némelyek, igen kevés figyelemre méltatták.

Csakhamar a mohácsi vész után, azaz 1529-ben, az erdélyi szászok között Nagy-Szebenben már tünik fel nyomda, de ez is nagy hirtelenséggel elenyészett, ugyhogy számba is alig vehető. Erdélyben a legelső tartós életű nyomdát *Honter János*, Luther és Melánchton hű követője, Erdély evangyelistája, legkitünőbb szász reformátora s brassói lelkész alapitá, Brassóban, az 1533-dik évben, Helvétziából Bázelből hozván hozzá a betüket és egyéb szükségeseket. Ez a nyomda azonban magyarnak nem nevezhető, mert különösen kezdetben, több évtizeden keresztül épen nem magyar, hanem csupán német, latin és görög nyelvű müvek jelentek meg benne.

A legelső magyar nyomdát *Gróf Nádasdy Tamás* horvátországi bán, majd végre Magyarország nádorispánja állitotta, 1537-ben, Uj-Szigeten, Vasmegyében Sárvár mellett. E nyomdában müködött a legelső született magyar nyomdász Abádi Benedek, ismét a reformátzió egyik határozott hive, majd későbben református lelkész Szegeden. Az Uj Szigeten nyomott müvek közül csupán kettőt ösmerünk; az első Erdősi vagy Sylveszter János magyar reformátor latin nyelven irott magyar nyelvtana, amely 1539-ben jelent meg s ez tartható még eddig az Erdélyen kivüli Magyarországban nyomott könyvek közül a legelsőnek; a másik az ugyancsak Erdősi által a magyar nép számára magyarra forditott uj testamentomi szentirás, amely 1541-ben jelent meg. E könyv végén már világosan ott áll: *„Ujszigetben Abádi Benedek nyomtatta vala, 1541. esztendőben."* A végszózatból, melyet Abádi intéz az olvasóhoz, nyilván van,

[1] Hazánk kitűnő nagy tudósa Toldy Ferenc is céloz Luther e nyilatkozatára, midőn a magyar tudományos akadémia 1873. máj. 25-diki közgyülésen „Visszatekintés a nyomdászat négyszáz éves történetére Magyarországon" cimü ünnepélyes értekezését igy kezdi: „A világ 1840-ben ünnepelte a legfőbb és legvégsőbb mesterségnek – mint ezt Luther méltán nevezte – a nyomdászatnak feltalálását." stb. – Célszerűnek látom Luther szellemdus és történelmi értékü nyilatkozatát, eredetiben és egész terjedelmében ide jegyezni: „Die Buchdrukerei ist summum et postremum donum, das höchste und letzte Geschenk, durch welches Gott die Sache des Evangelii forttreibt; es ist die letzte Flamme vor dem Auslöschen der Welt."

hogy ő előtte már egy más nyomdász is müködött Uj Szigeten, de ez igen nehezen boldogult a munkával, amelynek pedig minél elébb a nép kezében kellett volna lenni, ekkor hivatá tehát Gróf Nádasdy Abádit, aki igy szól a többek között: „Mikoron azirt, láttam vólna az betüt, hogy nagy kisedelem nélkül nem mielelhetni vele, mint hamarsággal lehete, ugyanazon betüt megigazitám, egynihányat hozzá csinálván, hogy szapora lenne az dolog és hamarább vigit irhetnők.” stb. Abádi tehát nem csupán nyomtató, hanem betümetsző is vólt, miként több azon korbeli nyomdászok. Ez a magyar uj testamentom tartható eddigi tényleges tudomásunk szerént, a magyar föld legelső magyar nyomtatványának.[2]

Mellékesen megjegyezhetem, hogy az uj-szigeti nyomda termékei közül, különösen nyelvtana Erdősinek, anyira elpusztult, miszerént abból korunkig csupán egyetlen-egy példány maradt fen tudtommal, az t. i. amely egykor Sinay Miklós nagy tudományu debreceni tanár birtokában vólt, az ő halála után Fáy Alajos birtokába, ennek örököseitől pedig a közelebbi évek egyikében, a magyar nemzeti muzeum birtokába jutott.

Abádi Benedek mind a maga, mind az ő pártfogója Gróf Nádasdy Tamás nevében nyilván megigéri ugyan emlitett végszavában, hogy ezentul sokkal tökélyesebb nyomdai müvekkel fog szolgálni a magyar közönségnek; ezen szép igéret azonban nem teljesült, mert 1541 után, az uj szigeti nyomdának semmi nyoma többé; elpusztitotta azt vagy a török, vagy a vallásos üldözés. Abádi Benedeket pedig, már az 1543-dik év elején, az idősebb tudós férfiak által is nagyban látogatott wittenbergi egyetemben, a Luther és Melánchthon lábainál találjuk, éspedig épen együtt azon szász eredetű, de lélekben erős és buzgó magyar Heltai Gáspárral,[3] aki 1545-ben már kolozsvári protestáns lelkésszé lett s 1550-ben Hoffgref György képzett nyomdásszal együtt alapitá azon igen tekintélyes kolozsvári nyomdát, amely mintegy két évszázadon keresztül rendkivüli szolgálatot tett a magyar irodalomnak.

Mig Erdélyben 1533-tól a brassói, 1550-től kezdve pedig a kolozsvári nyomda folytonosan müködhetett, addig, a szoros értelemben vett Magyarországban, több mint félszázadon keresztül egyedül az uj szigeti nyomda tünt fel, és amidőn egypár év mulva ez is elenyészett, 17 évig tartott mélységes hallgatás következett s miként korábban, ugy ezen időszak alatt is, több magyar irók kénytelenek vóltak az ő magyar müveiket is, nagy alkalmatlansággal Bécsben és Krakkóban nyomatni s onnan szállittatni be a magyar hazába.

Legyen áldott tehát *Huszár Gál* emlékezete, aki megtörte végre Magyarországban a sokáig tartott szomoru hallgatást s 1558 tavaszán, mint *második született magyar nyomdász,* feltünik Magyar-Óváron, éspedig egyszersmind mint az ottani református gyülekezet lelkipásztora és iskolai kormányzója.

A nevezett évben jelent ugyanis meg Óváron, egy 24 negyedrét levélre terjedő egyházi beszédes könyv, ezen cim alatt: „Az Ur Jézus Krisztusnak szent vacsorájáról, kinszenvedéséről és dicsőséges feltámadásáról való predikátziók.” Ezen münek tehát Huszár Gál, szerzője

---

[2] Tényleges azaz *positiv alapokon* nyugvó tudomásunk szerént mondom, mert én részemről folyvást ragaszkodom azon senki által meg nem cáfolt sőt Toldy Ferenc által is egyenesen elfogadott véleményemhez, miszerént *Dévay Bíró Mátyás* Magyar orthographiája vólt a magyar föld, illetőleg az uj szigeti nyomda legelső magyar nyomtatványa. Ezen tudat azonban, amelyhez én, történelmi egybevetések s vizsgálatok folytán jutottam, tényleges vagy pozitiv alapokon nyugvó majd akkor leend, ha Dévay ama müvének egy ujszigeti nyomású példánya valóban és tényleg előkerül. – Lásd: *Dévay Bíró Mátyás* első magyar reformátor *életrajza és irodalmi müvei.* Pest 1863. (voltaképen 1862) 108 stb. lapokon, és a Pompéry által szerkesztett *„Magyarország”* cimű napi lap 1862-diki nyári tárcáját.

[3] Album academiae vitebergensis. Lipsiae. 1841. 201. 202. 1. – Magyar történelmi tár. VI. Pest. 1859. 219 l.

és nyomtatója is vólt egyszersmind. A latin nyelvű ajánló szózatban, melyet a későbben magyar királlyá is lett Miksa főherceghez, Óvárnak pedig épen birtokosához intéz, ezt mondja a többek közt: „Nem fejezhetem ki eléggé e csekély lapon dicső hazánk és nemzetünk nyomorult romlása és folytonos csapásai feletti siralmamat. E mi hazánkat és nemzetünket, amely pedig a történelmet ismerő minden müvelt emberek itélete szerént, a barbár népek betörései ellen folytonosan védő paizsuk vólt a nyugoti keresztyén népeknek, mily iszonyuan tépi szakgatja most, nem csak a törökök dühössége, hanem a benső Antikrisztus vérengző dühöngése is. Bizonyára nyugodtabban türnők a testi vészeket, ha nem kellene nélkülöznünk az Isten igéjéből meritett azon lelki vigasztalásokat, amelyektől, a végre hogy lelkestől testestől elvesszünk, egészen meg akarna bennünket fosztani azon kéjenc főpapok serege, akik a szegény Krisztusnál világi birodalmakat s a vallás és tudomány fényes cimei alatt, inkább a magok mint az Isten dicsőségét keresik. A végre hogy ezen nyomoruságokat, csekély erőmhöz képest, némi részben én is enyhithessem, királyi Felséged előleges üdvözlése után, Felséged városában *Óvárban igen nagy gonddal és költségekkel könyvnyomtató mühelyt állitottam fel.* Hogy pedig itt milyen tudományu könyvek nyomatnak, im az arról való rövid hitvallást, e három kis egyházi beszédben, amelyeken az egész keresztyén tudomány sarka megfordul, királyi Felséged tanácsosainak itélete és birálata alá terjesztem.” stb. stb.[4]

Mind ezen ünnepélyes szózatából, mind más nyilatkozataiból Huszár Gálnak nyilván van az, hogy ő a *római katholikus* főpapok iránt, határozott ellenséges indulattal és szenvedélyes gyülölettel viseltetett, s bizonnyal ez vólt főoka annak, hogy néki a magyar hazában sohol nem vólt állandó maradása, egy helyről más helyre kellett bujdosnia; – szerte nézett s nem lelte honját a hazában! 1558. tavaszán még Óváron vólt amint láttuk, 1560. október közepén már fogságban ül Kassán, ahol egyideig mint református prédikátor müködött vólt, de Verántznak a nagy tekintélyü s tudományos egri püspöknek dühös üldöző haragját vonva magára, csak ugy szabadulhatott meg annak bosszuállása elől, hogy december 27-dikén, amidőn épen Egerbe akarták titkon fogságra szállitani, a fellázadt nép erőszakkal kiszabaditá őt. A következő 1561-dik év őszén, sőt tavaszán már, Debrecenben találjuk őt, saját kifejezése szerint, mint kassai lelkipásztort és exult, azaz mint számkivetésben lévőt, bujdosót, – s egyuttal mint legelső debreceni nyomdászt. – Debrecenben vagy általában Erdélyben s az ahoz kapcsolt részekben, halála órájáig teljes nyugalomban maradhatott volna Huszár Gál, mert ezen tájakon a reformátzió már győzelemre jutott. Ő azonban, ugy látszik szántszándékkal kereste a vészes pontokat, hogy azokon is hősi elszántsággal utat törhessen s győzelmet szerezhessen a reformátziónak. Az 1565-ik évi januárban, már Nagy Szombatból űzi őt el egy királyi parancs, ugy látszik egyenesen Oláh Miklós esztergomi érsek s más főpapok indítására;[5] 1570. táján pedig Nyitramegyében, Komjátiban találjuk őt, mint papot és nyomdászt; s 1574 után, az eddig ösmert adatok szerént, sehol nincs többé biztos nyoma sokat hányatott életének s lankadatatlan munkásságának.

De visszatérve már Huszár Gál debreceni müködésére, minden kétségen tul van legelőször is az, hogy ő az 1561-dik évi december 13-dik napján Debrecenben vólt; ezt bizonyitja a tiszántuli ref. egyházkerület levéltárában eredetiben meglévő azon okmány, amelyben Kerespeterdi Arany Tamás a szentháromság tana ügyébeni tévelygéseit nyilván visszavonja, amely okmány alatt, nyomban Somogyi Péter pap püspök után, ott áll a *„Gál pap”* azaz Huszár Gál neve is

---

[4] Huszár Gál ezen müvének és nyomtatványának korunkban csak egyetlen egy példánya ösmeretes az t. i. amely a bécsi császári könyvtárban van. Ott használtam azt én is 1860. januárban s nem sokára részletesen megösmertetém irodalmunkban.

[5] Stelczer, Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schicksale und Glaubenskämpfe der ev. kirchengemeinden in der königl. Freystadt Tirnau. Pest. 1870. 113. l. – Magyar protest. egyházi és iskolai Figyelmező. 1873. 414. l. stb.

mint tanué.[6] Amennyiben pedig az ügy, amelyről Huszár Gál, többekkel együtt ünnepélyesen bizonyságot tesz, december 13-dika előtti időkre is visszamegy: már ebből önként következik hogy ő korábban is Debrecenben vólt. Nyilván van ez egyéb adatból is. Az Aran Tamás elleni nyilvános tanvita történetét ugyanis megirván Mélius egy külön önálló könyvben, amely 4-edrétben nyomtatva 21 ivre terjed, tehát elég terjedelmesnek mondható, – ezt a könyvet *Huszár Gál nyomtatta ki itt Debrecenben,* ezen cím alatt: *Az Aran Tamás hamis és eretnek tévelygésinek* és egyéb sok tévelygéseknek, melyek mostan az elfordult fejű emberek közt eláradtanak *meghamisitási*, a derék szentirásból és a régi szentirás magyarázó doktoroknak irásokbol, a *debreceni tanitók* által, ki vólt szent András napján és Karácson havának 1. 11. 12. 13 és 14 napján az egész keresztyéni gyülekezet előtt, Krisztus Urunk születése után ennyi esztendőben: 1561. Debrecömbe nyomtatott 1562. Ezen könyvhöz az ajánló szózatot maga Huszár Gál irja s intézi azt Enyingi Török János és Török Ferenc Hunyad vármegyei örökös főispánokhoz és a debreceni keresztyén atyafiakhoz. Magasztalja itt Debrecent, mint a mennyei tudománynak mind a két magyar hazára ható világitó lámpását, rajzolja az Arany Tamás által inditott lelki háboruságot s a jövőre nézve is bátor küzdésre lelkesiti a debrecenieket és végre igy szól: „Ezeket e mostani tévelygéseket, rendszerént minden megfejtésivel *im én kinyomtattam,* és amint a ti lelkipásztoritoktul érdemlitek, az ti nevetek alatt adtam ki, hogy ennek munkatételében az én szolgálatomat is ajánlhatnám az ti ekklézsiátoknak. Vegyétek jó neven azért és éljetek ezzel az Urnak tiszteletire. Debretzönben irta 1562. esztendőben Februáriusnak 14-dik napján, *Huszár Gál, a kassai lelkipásztor. Exul.*" Ezen ritka becses könyvet, már több évtizeddel ezelőtt ismertette irodalmunkban, a magyar régiségek nagy érdemü és tudós gyüjtője *Jankovics Miklós.*[7] Jelenleg e könyvből csak négy példány létezését tudjuk, és ezek közül is csak egyetlenegy ép.[8]

Egyáltalában nem ezen könyvet kell azonban a legelső debreceni nyomtatványnak tartanunk, mert immár bizton tudjuk egy ilyen cimünek létezését: *A Krisztus közbejárásáról való predikátziók,* melyeket Melius Péter a döbröcöni lelkipásztor irt. Döbröcönbe nyomtatták 1561. Ennek ajánló levele, melyet „a magyarországi kereskedő és áros népekhez" maga Melius irt, Mindszent havának első napján kél. E könyvnek korunkra, eddigi tudomásunk szerént, csupán két példánya maradt fen. Minthogy pedig Meliusnak van még ennél is egy korábbi nyomtatott müve: *A szent Pál apostol levelének, melyet a Kollossabelieknek irt, predikátziók szerénti magyarázatja,* s minthogy ezen mű, melynek Melius által a debreceni tanácshoz intézett ajánló levele, Debrecenben, Pünköst havának első napján 1561-ben kél,– minthogy mondom ezen mű, a nyomtatási hely és év kitétele nélkül jelent ugyan meg, de nyilván a Huszár Gál betűit és nyomdai címerét mutatja[9], ebből azt lehet következtetni, hogy hihetőleg ez is Debrecenben jelent meg s igy ez volna eddigi tudomásunk szerént a legelső

---

[6] Lásd az okmányt egész terjedelemben közölve: Magyar. prot. egyh. iskolai Figyelmező 1873. 49–50. l.

[7] *A sociniánusok eredetéről,* Magyarországban vólt eklézsiájokról stb. értekezik W. J. M. (Wadasi Jankovics Miklós.) 7. l. Külön nyomat a Tudományos Gyűjtemény 1829. évi folyamából.

[8] Huszár Gál debreceni nyomdászi müködését legalaposabban s legterjedelmesebb rajzolja Szabó Károly: Századok. 1867. 146 stb. lapokon.

[9] A debreceni nyomdai címer, 1561 s 1562-ről, amint azt egykor Szabó Károly ur vala szives velem közölni (mert a legelső debreceni nyomtatványok Debreczenben nincsenek meg): egy, felül kereszttel ellátott horgony, melyet alul a horog felett két egymással átellenben lévő kéz szorit meg; a horgony pálcáján végig kigyó megy s fejét felül a keresztről hajtja le. Célzás a pusztán bujdosó Izrael rézkigyójára, s a Megváltó keresztfájára, vagyis a Krisztus általi váltság munkájára. – A XVI-dik század közepe táján, ilyen forma, de még sem épen ilyen vólt Baselben, a Froben-féle hires nyomda cimere is.

debreceni nyomtatvány, amely 8-adrétben husz ivre terjed s melynek korunkig csak egyetlenegy példánya maradt fen.[10]

Huszár Gál azonban, akiről amint láttuk, dönthetlen történeti tényként bizonyos az, hogy már 1561 őszén s 1562 elején Debrecenben mint nyomdatulajdonos és nyomdász müködött, az emlitett 1562-dik év nyarán már nem vólt Debrecenben, vagy legalább mint nyomdász nem müködött itt. Ezen évi nyáron került ugyanis ki a debreceni sajtó alól, két terjedelmes, latin nyelvű nyomtatvány; az egyik *az egervölgyi fegyveres sereg, nemesség és egész nép,* a másik pedig *a debreceni ekklézsia és a többi azon vidéki ekklézsiák vallástétele.* Mindkettőben nemcsak a vallástétel, de a nyomtatás is betüről, betüre, ivröl ivre ugyanaz, csupán a cim lap és egyik előszó különböző.[11] Megjegyezhetjük, hogy azon egri püspök Veráncz, aki mint láttuk, Huszár Gált oly hévvel üldözte, épen ilyen üldözőjök vólt, az egri és egervidéki már nagyszámu protestánsoknak is; ezek tehát, a fentebb emlitett vallástételben, egy Ferdinand magyar királyhoz intézett ajánló szózat mellett, terjedelmesen előadják, hogy ők a tiszta keresztyén hit alapján állanak. E nyomtatványok cimlapján világosan ott áll, hogy ezek Debrecenben, 1562-ben nyomattak. Mindkettő megvan a debreceni főiskola könyvtárában s még nehány helyütt hazánkban. Sokan hazai s épen debreceni tudósaink közül is, darab ideig ugy vélték, hogy ez vólt a legelső debreceni nyomtatvány. Ezen véleményre részint az által vezettettek, mert nem ösmerték Huszár Gál fentemlitett debreceni nyomtatványait, részint a hitvallások melletti ajánló szózatok azon pontjai által, amelyekben Melius Péter, az ő debreceni lelkésztársával Szegedi Gergellyel együtt, s külön ismét nagyváradi lelkész Ceglédi György is, kérik az olvasót, hogy bocsásson meg a valóban temérdek sok sajtóhibákért, mert a dühös török Debrecenre rohanván, nem tudtak kellően a munkához látni, amelyet az egriek is több izben siettettek; a nyomdász gondatlan és hanyag, a korrektor vagy javitnok rest és dologhoz nem értő vólt, Mélius pedig nem vala otthon. Ceglédi György pedig azt is kiemeli, hogy a *„nyomdászok ujoncságának”* – kell különösen tulajdonitani a temérdek hibát, mert ugymond *„ez az első mutatványa azok nyomdászati munkásságának.”*[12] E pontnál már nem vették az illető tudósok figyelembe, hogy itt nem általában a debreceni *nyomdászatnak*, hanem csupán az emlitett nyomtatványok körül forgolódott debreceni *nyomdászoknak* ujoncságáról vagyon szó, s e két szónak vagy eszmének összetévesztése szülte a fentemlitett balvéleményt. Egyébiránt megjegyezhetem, hogy az emlitett nyomtatványban, csakugyan temérdek sok a sajtó hiba, s a nálunk lévő példányok sok lapján, a nyomás oly olvadós kövér betüjü és oly

---

[10] Báró Radák Istvánné ajándékából az Erdélyi muzeum könyvtárában van ez egyetlen példány, de ez is hiányos. – Az Aran Tamásról szóló debreceni nyomtatvány teljesen ép példányban van meg az Erdélyi muzeum könyvtárában. – Ezenkivül van még három csonka példány: Néh. Nagy Istv. Szalay Zsigmond és Nagy ajtai Kovács István könyvtárában. – A Krisztus közbenjárásáról szóló 1501-dik évi debreceni nyomtatvány az Erdélyi muzeum és néhai Nagy István könyvtárában van meg. Ez utóbbi aztán Nagy István könyvtárával együtt, List és Francke lipcsei ó könyvkereskedők birtokába került akiknek 1870. évi árusorozatában már árultatik e könyv 10 tallérért. Oda van téve utána: „Le premier livre imprimé a Debrezin.” etc. Ezt jó lett volna a debreceni könyvtár számára megvennünk.

[11] Az egyiknek cime ez: Confessio catholica de praecipuis fidei articulis exhibita Sacratissimo et Catholico Romanorum Imperatori Ferdinando et filio suae Majestatis D. Regi Maximiliano, ab universo exercitu equitum et peditum S. R. M. a nobilibus item et incolis totius vallis agrinae in nomine sanctae Trinitatis ad foedus Dei custodiendum juramento fidei copulatorum et decertantium pro vera fide et religione in Christo et scripturis sacris fundata. Anno 1562. Huic confessioni subscripserunt debrecien, et locorum vicinorum ecclesiae. Debrecini. – A másiknak cime ez: Confessio ecclesiae debreciensis de praecipuis articulis et quaestionibus quibusdam necessariis ad consulendum turbatis conscientiis exhibita, ut sit testimonium doctrinae et fidei contra calumniatores sanae doctrinae. – Ez már mindkettő meg van a debreceni főiskola könyvtárában, de oda sem nagyon régen került.

[12] „Primum enim specinem *exercitii eorum* in arte chalcographica hoc ediderunt.”

piszkos, mint az ugynevezett kefe levonatokon szokott lenni. Mindezek felett azonban egyáltalában nem csudálkozhatunk, ha a fentemlitett történeti körülmények mellett figyelembe vesszük, hogy a papir igen durva és hogy latin szöveggel kellett küzködniök az ujonc magyar nyomdászoknak; hapedig a nyomdába adott *kézirat* épen a Méliuszé vólt, ami pedig nagyon valószinü, miután igen hihető, hogy ő fogalmazta a müvet: akkor a debreceni nyomdászok tökéletesen mentve vannak, mert tudva van, hogy Méliusznak iszonyu rosz kézirása vólt.[13]

A következő 1563-dik évben már *Török Mihály* müködik mint debreceni nyomdász;[14] betüi folyvást a mult éviek, de papirja jó és nyomása tiszta, korrekt. Ő azonban a debreceni nyomdászat mezején egy évtizedig sem müködhetett egészen, mert a városi jegyzőkönyvben 1571 tavaszán már mint elhunytról van róla szó.[15]

Különös figyelemre méltó, hogy 1565-ben, a mely évnek mind előtte mind utána müködött még Török Mihály, mint nyomdász Debrecenben, *Hofhalter Raphael* európai hirü nyomdász is megjelenik és müködik e városban! Vajjon miként történhetett ez? Vessünk egy rövid vizsgáló pillantást ezen kérdésre, mert ez, igen érdekes világot fog vetni mind általában hazai reformátziónk, mind pedig épen a debreceni nyomdászat történetére is.

Hofhalter, eredeti néven *Skrzetuski*, egy lengyel nemesi család szülötte vólt. Hazáját hihetően vallási üldöztetés miatt elhagyva, előbb Hollandba, azután Helvétziába Zürichbe vonult, és külföldön kitünőleg megtanulta a nyomdászatot. 1556-ban, a felvett német álnév alatt már Bécsben működik mint nyomdász, itt működött ő folyvást, egészen az 1562-dik év végeig,[16] tehát még akkor is, amidőn már Debrecenben Huszár Gál és ő utána az ujonc nyomdászok működének. De vajjon miféle csatornán jöhetett tehát ő Debrecenbe?

Hofhaltert méltán véli Denis, a bécsi nyomdászat történetének nagy tudományu irója, – az európai reformátusok titkos ügynökének. Kétségtelen tény ugyanis, hogy Hofhalter Raphael, bizalmas személyes ösmeretségben, illetőleg barátságban és titkos vallásügyi összeköttetésben állott már Bécsben lakása alatt, mind a nyomdász és reformátor Huszár Gállal, mind Bullinger Henrik világhirű helvét reformátorral, akit a magyarok kiváló mértékben tiszteltek s aki szerzője vólt az 1567-dik évi debreceni zsinatban ünnepélyesen bevett helvét hitvallásnak; bizalmas személyes ösmeretségben vólt továbbá mind Hofhalter mind Huszár Gál ezen Bullingernek fijával Henrikkel,[17] a ki Becsben álnév alatt, az előtt pedig Wittenbergben saját

---

[13] Ezt maga Beza nyiltan irja Meliusnak, 1570. jun. 18. hogy t. i. rosz irását alig tudta kibetüzni, s mulhatatlanul ujból le kell azt iratni hogy sajtó alá adathassák. Bezae Epistolarum theolog. liber unus. Hanoviae 1697. pag. 161.– Zürichben is Bullinger és Simler sokat izzadtak a Melius rosz irásának olvasásában. Böhl. Confess. helvet. Vindobonae. 1866. pag. 119.

[14] Ő nyomja 1563-ban pl. Mélius Postilláit és Válogatott predikátzióit.

[15] 1571. ferria secunda post festum annunciationis Mariae (Martius 25-dike utáni hétfőn) intézkedik a tanács „de libris quondam pro debito Michaëlis Török *defuncti* typographi.” etc.

[16] *Denis*, Wiens Buchdruckergeschichte bis 1560. Wien. 1782. XIV s köv. lapok.

[17] Azon nagy fontosságu s történelmi becsü levélben, amelyet Huszár Gál 1557. okt6b. 26. *Bécsből* intéz Bullinger Henrikhez, ezt is mondja végül: „Alia, quae essent scribenda per me ad tuam pietatem, Henricus Bullingerus junior, *filius tuus*, egregiae indolis adolescens, nomine meo tibi referet.” Ebből nyilván van, hogy Huszár Gál személyesen társalgott a Bullinger fiával, annak több oly dolgokat elbeszélt az ifju magyar protestáns egyház ügyeiről, amiket a különben terjedelmes levélben meg nem irt; – nagyon hihető az is, hogy a Huszár Gál e levelét épen maga a Bullinger fija, – akivel ő Hofhalternál találkozott Bécsben, – vitte haza atyjához. Ezt irja továbbá Huszár Gál: „Quidquid autem tua Charitas ad nos responderit, sua scripta mittat ad Raphaelem *Hofhalter*, typographum viennensem. Ipse enim ea nobis administrabit.” Ez ismét Huszár Gálnak Hofhalterrel való személyes és bizalmas ösmeretségét mutatja.

nevét viselve tanult, éspedig egyidőben Turi Pállal, a helvét irányu magyar reformátzió kitünő bajnokával, Károli Gáspárral a magyar bibliaforditóval, Szegedi Gergellyel és Mélius Péterrel, akik mindketten debreceni papokká lőnek, és még több tekintélyes magyarokkal.[18] Részint közvetve, részint közvetlenül ilyen ösmeretségi s barátsági körhöz tartozván tehát Hofhalter, – nem csuda, ha ő, Bécsből eljőni kényszerülvén, magyar hazánkban s épen Debrecenben is keresett és talált menedéket és müködési tért; mert Debrecen, a helvét irányu reformátziónak kétségenkivül leghatalmasabb központja s legerősebb védvára vala már ezen időben.

Hofhalter Raphael debreceni nyomdájából az 1565-dik évről két termék van főiskolánk könyvtárában, az egyik: Méliusznak a Sámuel és Királyok könyve felett irt magyarázata, csonkán; a másik: a Verbőczy-féle hármas törvénykönyv magyar forditása; – mindkettő ivrétben s különösen az utóbbi, mely teljesen ép s gyönyörű fametszetekkel is diszeskedik, azon korbeli hazai nyomdászatunk valódi remekének tartható.

Az 567-dik válságos évben ismét, vagy is folyvást Török Mihály nyomdász müködik Debrecenben, éspedig nagy szorgalommal s kitünő sikerrel. Az ezen évben tartott, korszakot alkotó debreceni zsinatnak két terjedelmes vallástétele és egy törvénykönyve, mindhárom negyedrétben, a Török Mihály nyomdájából került ki éspedig elég diszesen. Hofhalter Raphael pedig, ugyancsak ezidőben, Erdélyben Gyulafehérvárott működött, mint II. János királyi nyomdásza, éspedig most már mint tulbuzgó unitárius. A vallásos viták, ezidőben rendkivüli szenvedélyes pontra hágtak s mindenféle tért s igy a tudomány, müvészet s épen a nyomdászat terét is teljes elboritással és meghóditással fenyegették s eszerént nem csuda, ha Hofhalter is, a maga rajzolói s metszői művészetét arra használta fel, hogy egy, 1567-ben általa nyomott könyvben, bosszantó torzképekkel csufolta a szentháromság tanát. A régi jámbor református tudósok véleménye szerént, meg is lakolt érette, mert csakhamar ezután, megdöbbentő hirtelen halállal nyomorultul veszett el.[19]

Az irodalom, illetőleg a nyomdászat terén is rendkívül heves és utálatos lévén ez időben a vallási viszály, már II. János megparancsolá, hogy a felek tartózkodjanak a gyülöletes és mérges gunyolódó iratok közrebocsátásától. Erre azonban, különösen az unitáriusok semmit sem adtak, s igy nem csuda, hogy midőn II. János halála után, 1571. május 25-kén Báthori István lett Erdély fejedelmévé, ennek egyik első gondja az vólt, hogy a gyulafehérvári különben is állami nyomdát, az unitáriusoktól elvette, de egyszersmind Méliusznak és társainak is

---

[18] Bullinger ezen fia 1534-ben született, 1553-ban már Strassburgba megy tanulni; 1555. okt6b. 1. igy van beirva a wittembergi egyetem anyakönyvébe: Henricus Bullingerus tigurinus, *filius clariss. viri Henrici Bulling.* Album acad. viteb. pag. 311. – Wittenbergből Bécsbe ment s itt tartózkodva s az egyetemben is tanulva, anyjának családnevét – Adlischweiler – viselte. Lásd: *Pestalozzi*, Heinrich Bullinger. Elberfeld. 1858. 480. l. – Meg nem állhatom, hogy ide ne jegyezzem, miszerént a wittembergi egyetem anyakönyvében, épen a fentemlitett 1555-dik évről, a többek közt, hazánkról a következő történelmi bejegyzés is áll: „Hac aestate turcicus Imperator Solymannus rediit ex Asia Bizantium, facta pace cum persis. Ideo et in *Hungaria* turci, qui in praesidiis sunt, saepius viciniam populati sunt et alicubi non paucos homines abduxerunt. *In loco quodam mater praelians, duos filios eripuit turcis, sed ei praelianti dextera praecisa est. Salvos tamen filios vivens et ipsa in patriam reduxit.”* Tehát *egy magyar anya, fegyverrel harcolva, viaskodva ragadta vissza a törököktől két fiját, s bár a harcban jobb karját levágták, gyermekeit mégis épen haza vitte!* – Dicső példája az édes anyai szeretetnek és a magyar női vitézségnek!

[19] „Dum horrendas et abominandas imagines in Sanctam Triadem ederet, singulari judicio divino repente cecidit et miserabiliter extinctus est,” mondja *Benkő*, Transylvania. II. 326. – Maga a gunyolódó könyv: De falsa et vera Dei Patris, Filii et spiritus s. cognitione etc. etc. Albae Juliae. 1568. 4 r. ma már felettébb ritka. Kissé bővebben ösmerteti *Pray*, Index rariorum librorum. II. Budae, 1781. pag. 113.

betiltotta a nyomda használatát.[20] S valóban, nemcsak a 70-es évek legelején, de a 60-as évek végén is eltünik a nyomda Debrecenből, sőt amint látszik, az egész magyar földön, Erdélyt ide folyvást nem értve, szomoru sorsban vólt a nyomdászat.

Méliusz Péter ugyanis 1569. április 27-dikén Debrecenben kelt s a fentemlitett idősb Bullinger Henrikhez intézett levelében, sürgetve kéri azt, hogy eszközölje ki Zürichben, egy vitás müvének kinyomatását, mert a mi vidékünkön úgymond, nincsenek hűséges és tudós nyomdászok.[21] Még az előző évben pedig, azaz 1568-ban, Váradon jelenvén meg Méliusznak egy terjedelmesebb müve, melyben a Mennyei jelenéseket magyarázza: ennek az olvasókhoz intézett előszavában, megható érzéssel igy panaszkodik: „Tudjátok, szerelmes atyámfiai, keresztyének, hogy miként az oskolák a prédikátorok fészkei, megromlanak ez nagy sok háboruság miatt, igy az Isten *a nyomtatást is, a mi országunkban megfogyatkoztatá,* mert az fejedelmek, e földnek gazdagi, kik az ő kincsöket, aranyokat, sokan földben rökkentik, csak gyütnek takarnak; – ugyan sirnak-rinak a nyomorult községek, ugy nyirják és nyuzzák és sarcoltatják őket.” ... „Hogy prédával elvegyed és ugy adjad alamizsnába, a *nyomtatásra* és oskolára; – nem szereti Isten eféle prédából gyült alamizsnát.” ... „Annálfogva, hogy ezek nem költik Isten tisztességére pénzüket, j*ó müszereket a szegény nyomtatók* nem csinálhatnak. Ama *Roszhalter Raphael* penig (akinek t. i. lettek vólna jó müszerei) a szent háromságot megcsufolta, egyszer megégette, de mint Judás a pénzért elárulta, mert megfaragta és csufolta a szent háromságot, tudatlanul megvesztegötte és visszaforgatta, akit meg ujonnan megemendaltam.” Mondja tovább, kemény szemrehányással Méliusz, hogy a reformátzio előtt, tudtak a magyar főurak, nagy áldozatokat hozni a tiszta keresztyénséggel ellenkezésbe jött megromlott egyháznak, épitették a zárdákat stb., most nem épitik az iskolákat, – *„és a szegény könyvnyomtatóknak is, sem házok sem jövedelmök!”*

Első tekintetre nyilván van, hogy Méliusz, az idézett nagyfontosságu szavakban, nem csupán Debrecenről s annak vidékéről, hanem *a mi egész országunkról* szól, s nem csupán a debreceni, hanem sokkal inkább az egész magyarországi nyomdászat elhagyatott szomoru sorsát rajzolja. Midőn ő azt mondja, hogy a szegény könyvnyomtatóknak sem házok sem jövedelmök, azzal csak azt fejezi ki, amit a szegény bujdosóra nézve mond ezen régi szép magyar példabeszéd: „hátán háza, kebelében kenyere”; azaz sem állandó nyugalmas lakhelye, sem biztos jövedelemforrása nincs. S valóban minden kétségen tul van, hogy a XVI-dik században a magyarországi nyomdáknak legnagyobb része szükséggel küzdő és sokat hányatott vándor nyomda vólt. A nyomdászoknak egy helyről más helyre kellett költözniük, vándorolniok, hogy elélhessenek, épen ugy mint egykor, sőt még ma is, a magyar szinészek legnagyobb részének. Gondoljuk el, hogy hajdan egyenesen öszve vólt kötve a nyomdászattal a könyvkötés és könyvkereskedés is, és nemcsak az iskolai, hanem mindenféle kész könyvet helyébe kellett vinni a vevőnek s járni a könyvekkel országszerte vásárokról vásárokra; – sőt, hogy ugy mondjam kényszerült a nyomda önmaga felkeresni, még az irókat, pártfogókat és védelmezőket is. Egy szóval: darab ideig nem vólt Magyarországon egy-két oly központ sem, amely egy nyomdászati és könyvkereskedési üzletnek biztos, szilárd és állandó települ és védpaizsul szolgálhatott volna. Erdély sorsa kedvezőbb vólt e tekintetben, mert ott, a magyar nyomdászatot a nemzeti fejedelmek, a nem magyart pedig a kedvező helyzetü szászok kitünő mértékben biztosithaták.

Darab ideig nem vólt a nyomdászat Debrecenben sem a város által biztositva és mint közintézet megszilárditva. Ezt, már csak a fent elsorolt tényekből is következtetni lehet.

---

[20] Paksy Mihály irja ezt 1572. apr. 10. Heidelbergből Simmler zürichi tanárhoz. – Miscellanea tigurina. II. l. Zürich. 1723. pag. 216.

[21] „Cum autem desint docti et fideles typographi in regionibus nostris” etc. etc. irja maga Méliusz.

Bizonnyal magán és vándor nyomda vólt a *Huszár Gálé*, ilyen vólt a *Török Mihályé, Hofhalter Rafaelé,* a nehány évi teljes szünet után 1573. táján fellépett *Komlós Andrásé,* ennek utódáé *Hofhalter Rudolfé,* aki Rafaelnek fia vala és magát *Typographus tigurinus* – azaz zürichi nyomdásznak nevezi, hihetően azért, mert ott tanulta a nyomdászatot s az ottani nyomdász társulatnak vólt bekebelezett tagja. Magán nyomda vólt a XVI-dik század végén a kevés ideig müködött *Csáktornyai Jánosé* s ennek utódáé, a *Lipsiai Rhéda Pálé.* Ennek halálával azonban, az ő két fiját, *Pált* és *Pétert,* az 1620-ik évi mártzius 23-kán, már tanács végzés állitja a nyomda élére; ez azonban, csekély véleményem szerént inkább hatósági felügyelet, mint egyenes birtoklási jog alapján történt, mert csak tiz évvel későbben, az 1880. február 23-diki tanács végzés folytán becsülik meg hivatalosan az elhunyt t. i. *Rhéda Péter* nyomdász házát, nyomdászi müszereit és a már elkopott betüket s a tanács, bizonyos tartozás fejében, a házat a nyomdával együtt magának foglalja le.[22] A minthogy már három év múlva, t. i. 1633. april 13-kán *Fodorik Menyhért* nyomdász 737 frt letétele s határozott szerződés mellett veszi által a nyomdászat „méltóságos tisztét," a mint ezt, a szerződés igen szépen és jellemzően kifejezi. Ezen szerződés értelmében a város minden évben megvizsgáltatta a nyomdát. Az 1663-ik évi ily vizsgálat után *Karancsi Györgynek* lőn átadva a nyomdai ház a müszerekkel együtt. Karancsi után, a XVII-dik század végéig *Rozsnyai János, Töltési István* és *Kassai Pál* nyomdászok tünnek fel. Közülök Töltési Istvánról, a debreceni egyházmegye jegyzőkönyvében, azon érdekes bejegyzést találjuk, hogy őt a debreceni főbiró fogságra vettette azon az okon, mert Posaházi Jánosnak Coccejus és Cartesius ellen írott müveit ki merte nyomtatni. Ezt a debreceni biró, kétségenkivül a fentemlitett szerződés értelmében tette, melyszerént különösen theologiai müvet, a városi tanács és helybeli lelkészek előleges tudta és beleegyezése nélkül nyomatni nem vólt szabad. A debreceni egyházmegyei lelkészeknek 1685. junius 26-diki zsinata azonban, kieszközlé, a fogságra jutott nyomdász szabadon bocsáttatását. Töltési után *Kassai Pál* majd *Vince György* áll a nyomda élén, a mult század kezdete tájáig, amidőn az 1704-dik évi október 21-dik napján, a II. Rákóczy Ferenc szabadság harci mozgalmai folytán egy nagy német sereg telepszik le Debrecen alatt a Tóczó melletti mezőben. A lakosok, a Rákóczy hadiparancsa folytán elhagyván a várost, a németek kedvökre pusztithattak s el is pusztitották mind a főiskolai könyvtárat, mind pedig a városi nyomdát. Az elrejtett betüket feltalálván, azokat tollakkal, porral, gazzal s mindenféle szemettel öszvekeverték, s nem csak épen ott ahol feltalálták, hanem utcákon mezőkön és táborhelyeken szétszórták. Elpusztittattak mindenféle nyomdai müszerek. A sáros-pataki nyomda betüi és müszerei is, amelyek a háborus idők miatt itt voltak elrejtve, hasonló sorsra jutottak.

Természetes, hogy ily gyászos korszak után csak a városi tanács buzgósága és áldozatkészsége állithatá és szerelheté fel ujból a nyomdát amelynek élén, jelen századunk elejéig *Miskolczi Ferenc, Viski Pál, Margitai János, Kállai Gergely, Margitai István, Huszti Riskó Sámuel, Szigeti Mihály,* – a jelen század elejétől annak közepéig pedig *Csáthy György, Tóth*

[22] Typographi olim Petii Rhedae *domus* per arbitros aestimata est ad florenos 300; instrumenta typographica ad florenos 150; characteres jam triti ad florenos 50. Pro debito... flor 250. *domum* senatus inhibet. Sed postmodum excontata relicta typographi de quarta matrimoniali, *domum unacum typographia senatus pro se vindicavit.* 1630. februarius 23-diki végzés ez, amely tehát azt mutatná, hogy bizonyos tartozás fejében, ekkor lett a typographia a város tulajdonává. Mindezek mellett is, részemről még nem tartom teljesen tisztába hozottnak a nyomda és város közötti hajdani viszonyt. Anyi bizonyos, hogy én a XVI-dik század folyamán, legkissebb nyomát sem vettem észre annak hogy a nyomda a város tulajdona lett volna, mert hiszen ellenkezik is ez, nem csak a Melius fent idézett panaszos nyilatkozatával, de azzal is pl. hogy Török Mihály már 1564-ben ezt nyomtatja egyik müve cimlapjára: Debrecini, editum *ex officina Michaelis Török;* 1503-ban Csáktornyai János is igy szól: *Typis Joannis Czaktornyai.* Ez egyik sem oda mutat, hogy a nyomda a városé lett volna, legalább még ekkor.

Ferenc, Tóth Lajos és *Tóth Endre* állának, – mig nem végre jött a legujabb korszak amely egyfelől a város előljáróinak a nemzeti müvelődés, tudomány és irodalom iránti nemes buzgalmát és áldozatkészségét hirdeti a nyomdának kellő felszerelése által, másfelől bizonyságot tesz, e derék intézet élén jelenleg álló szakértő ügyvezető *Frics József* urnak kitünő képességeiről és szorgalmáról is. Egy másik debreceni nyomdának néhány évvel ezelőtti létre jötte és fenállása pedig, nem csak a vállalkozási szellemnek, hanem e város és vidéke müveltségének is örvendetes emelkedését hirdeti.

Mindezeket a legközelebbi századokról s az ujabb időkből, egyáltalában nem azért emlitem fel, mintha én teljes történelmet és szabatos nyomdászi sorozatot legtávolabbról s csak néhány vonásban is akartam volna adni, – ez jobb idők és szerencsésebb emberek feladata leend; – az én célom ez uttal csak a Debrecen városi nyomdászat őskori kárpitjának némi szellőztetése vala.

***

Több mint háromszáz éve tehát már, miólta a nyomdászat fenáll és működik Debrecenben! Jelenleg mintegy 118 nyomdával dicsekedhetik a két magyar haza; de e 118 nyomda közül egyetlen egy sincs amelyik oly vészes korszakokban, oly sulyos körülmények között s oly huzamos időn keresztül oly folytonosan szolgált volna a magyar nemzeti nyelv, magyar nemzeti müveltség és tudományosság s az ezzel sok időn keresztül egybe olvadva vélt magyar protestantismus ügyének, mint szolgált a debreceni nyomda. Voltak évtizedek örökre gyászos emlékezetüek hazánk szabadságának történetében, a melyeknek sötét és viharos folyama alatt, az Erdélyen kivüli magyar hazában, a magyar nyelv s a magyar protestantismus érdekeinek szolgáló nyomda, nem vólt már másutt, csak Debrecenben, és ez nem győzhetvén a nyomor és vész idején is folytonosan müködött magyar protestáns irók müveit világra bocsátani, nagy messze külföldön Amsterdamban, Utrechtben, Franekerben, Leidenben, Zürichben, Bázelben, Strassburgban, Oppenheimban, Hernbornban, Hanauban, Jénában, Lipcsében, Boroszlóban, Halleban, Wittenbergben és több más külföldi városokban nyomattak a szegény magyar protestáns irók tiszta magyar müvei is!

Azt azonban, hogy a Debrecen városi nyomda azon szolgálatot tehette a magyar irodalom ügyének, amelyet tett, kitünő mértékben e város hajdani elöljáróinak lehet köszönni, mert ha az ő bölcsességük, tekintélyük, vallás és nemzetiség iránti buzgó hüségök és áldozatkészségök nem ápolta és nem védelmezte volna e nyomdát, épen ugy elenyészett volna ez is, mint elenyésztek több magyar protestáns társai.

Századok folyamán keresztül fenállott tehát a Debrecen városi nyomda, és pedig gyakorta mint világító torony, a multak viharos tengerén élet halál közt hánykódó dicső magyar nyelv és irodalom felett! Fenállott, és álljon is fen, az igazság és szabadság szolgálatában álló minden többi nyomdákkal együtt az élet és a sors mindenféle változásai között!

Részemről erősen hiszem, hogy a nyomdászat mai szervezetén, a véghetetlen tökélyesbülésre rendelt emberi elme, nagyszerü változtatásokat fog tenni s különösen a betüszedés rendkivül fárasztó gépies munkája, nem valami Kliegl féle, hanem annál sokkal gyökeresebb találmány által fog lényegesen egyszerübbé és könyebbé, sőt mostani mivoltában mintegy feleslegessé tétetni. Bármi reformok s meglepő uj találmányok jöjjenek is azonban létre az emberi müvelődés mezején, maga a nyomdászat lényege, t. i. az emberi gondolatoknak minél többek látása elé való terjesztése és ennek nemes müvészete, mindenütt ott, ahol azt egyszer megösmerték, élni fog minden időben és minden körülmények között s a valódi szabadság és igaz müveltség javára éljen is; mind e világnak mind az időknek végeiglen!

FELKÖSZÖNTŐ BESZÉD

IRTA ÉS ELMONDOTTA:
OLÁH KÁROLY
A „DEBRECZEN” SZERKESZTŐJE

ÜNNEPELT FÉRFIAK!

Már eddig is meggyőződhettetek arról, hogy e mai ünnepély nemcsak külsőleg fényes, hanem belső jelentőségében is nagyszerü.

A külsőségek, melyek az irányotokban nyilvánuló rokonszenv és elismerés tolmácsolására szolgálnak, inkább csak jelzik, mint kifejezik az affeletti közörömet, hogy isten megengedte nektek: e nagy napot megérni.

A mai ünnepélynek *belbecse* azonban sokkal értékesebb e külső jelvényeknél, – melyek pedig már magokban is gyönyörérzetre ragadják a lelket...

Ti átéltetek egy időszakot, amely *nemzeti müvelődésünk történetének épen egyik legtündöklőbb részét* képezi.

És átéltétek azt *épen azon pályán,* mely a tudományosság s átalában a mivelődés előhaladására nemcsak nagymérvü befolyást gyakorolt, hanem valósággal *nélkülözhetlen tényező* vala!

Átéltétek azt, mint a nyomdászat *edzett munkásai.*

Ti félszázadon át hordoztátok össze a föveny-szemeket, melyek a mivelődés roppant épületét összeilleszték s megalkották.

Ti közvetitettétek *a nemzeti tudományos miveltség szellemének világrajöttét,* nyilvánosságra jutását.

– És pedig mit érne a gyertya világa: ha az véka alá volna rejtve? –

Ti a köz- és magánviszonyokból kifolyó *örömnek és gyásznak* – mindig véres veritékkel áldozva s mindig forró érzelemmel eltelve, – félszázadon át valátok *tolmácsai!*

Pedig, mily nagyszerüek valának a nemzet és e város örömei – s mily óriásiak voltak fájdalmai is ez időszak alatt?! –

És ti edzett hősökként kibirtátok félszázadon át mind a megrenditő örömet, mind a leverő gyászt!

Áldott legyen érte az Ur neve! –

Ime, *a munka, a kitartás, a szorgalom elismerése!*

A mivelődés angyala készitett számotokra babérkoszorut!

Ime, *e város elöljárósága,* – mely a nemzeti mivelödés küzdelmeiben mindig elöljárt a nemzet jobbjai közt; –

Ime, *kartársaitok* – kik rövidebb-hosszabb ideig együtt végezték veletek a fontos munkát, mely most megkoszoruztatik; –

Ime, *e diszes közönség* – mely tudja méltányolni a munka, a szellemi és anyagi küzdelem becsét: –

Mind – mind, *lelkesülve ismerik el érdemeiteket,* s mindnyájan áldást kivánnak továbbra is reátok!

– S engemet – a sajtó egyik igénytelen szellemi munkását ért a szerencse, hogy *az elismerés nyilvános jelvényeiül* átadjam nektek e serlegeket, melyeket pályatársaitok nyujtanak – ez örömünnepély örök emlékeiül!

Elismerés rejlik ez emlékekben ugy reátok, mint átalában a sajtó munkásaira nézve!

Igyátok e serlegekből az élet elevenitő italát, a gyönyör üditő nedvét; s az általatok közvetitett mivelődés aknáiból csergedezzen serlegetekbe *a jólét kiapadhatlan forrása!*

Éljetek sokáig boldogul!

RÖGTÖNZÖTT
ALKALMI KÖLTEMÉNY

Rohan az *Idő örök* folyása,
S a *Történet*nek nincs megállása,
S a *véges* elme, e *végetlenben*
Csak a *Má*-t láthatja a jelenben.

De ám *Kadmos* addig gondolkozott
Hogy *gondolatja testté* változott,
S ez által *ma* láthatunk is sokat,
Sok ezeréves gondolatokat.

A *betü* e test! de hatalma rég,
Csak kicsiny körre szoritkozhaték
Mig nem dicső *Guttenberg* eljöve,
S a *betü* hatalma naggyá növe.

Ő találta fel a *nyomdát, sajtót,*
S a gondolatnak tárt tágas ajtót,
Ma több *tan* repül szét *egy nap* alatt,
Mint azelőtt *egyezredév* alatt.

Debreczen a mint ezt észrevette,
Azonnal *könyvnyomdát* épittete,
Hogy édes *nyelvünkön* a dicső *tan,*
Terjedhessen *ezerszerte* jobban.

Annak immár elmult négyszázadja,
Hogy e *nyomda* ránk áldását adja. –
Zengjünk hát dalt azoknak üdvére,
Kik nyomdászok itt már ötven éve.

Csontos Ferencz s *László Lajos,* ketten
Részeltetvék ez isteni kegyben,
Kik ötven év örömét fájdalmát
Kinyomtatták annyi éveken át.

Hány kegyes hiv énekel azokból,
A millió sok szép zsoltárokból,
A melyeket ők kinyomtattanak,
S nyelvünkön hét országra szóllanak.

Ti vének! kik megöregedtetek,
Im ez ünnep vagyon ti érttetek.
Áldás legyen – mig éltek – rajtatok
És szép hir-név – ha majd meghaltatok!

Adja Isten a mindent tehető,
Hogy *Frics József* – ki most ügyvezető –,
Adjon néktek még sok olyan munkát,
– Mely dicsőit – még sok éveken át.

BALKÁNYI SZABÓ LAJOS

ALKALMI KÖLTEMÉNY

Rajta! Vigan zengedezzen
A dalárok éneke:
A mai nap Debreczenben
A *tudomány* ünnepe!

Rajta! Fel! Bort a pohárba,
A mely éltet, lelkesit:
Diadalünnep van már ma!
Törjön a kedv egekig!

S a közöröm vig zajában
Szólaljon meg a zene;
Hadd ragyogjon dallamában
A *munkának* sikere!

S koszorunak fonjuk egybe
Vig kedélyünk gyöngyeit,
E koszorú hadd jelezze
E nap szép emlékeit!

S ünnepelteinknek adjuk
Ezt elismerésjelül;
– Néha, ha borongna napjuk –
Kedvök ettől felderül!

***

Rajta! Rajta! Fel, munkára:
A sajtó diadalára
Rögtönözzünk műnyomást!
Meglett a fáradság ára,
Ha sikerül; mert utána
Majd iszunk nagy áldomást.

A szedés kész! A keretbe,
A hasábot hirtelen be!
Igy ni! a papirt ide!
Most legott szoritsuk egybe!
A kerék járjon fel és le,
Gyorsan, gyorsan, ízibe!...

Megvan!... Ime, tessék nézni!
... A nyomás' melegét érzi
Még ugyan egy keveset;
De azért nem rosszul néz ki...
A gondviselés intézi
Munkánk: kész a versezet.

Rajta! Megy most már javában!
Egy... kettő! Csak hamarjában!
Hadd izzadjon homlokunk.
... Egy, kettő, tiz kész példány van;
Gyors a sajtó, igy sorjában
Akármennyit nyomhatunk!

Szép a munka!... A nagy isten
Keze is segite itten...
Áldott légyen szent neve!...
Ott tündöklik másodizben
Rajta, tiszta arany szinben
Guttenbergnek szelleme!

OLÁH KÁROLY